

Xántus János

1994. decemberében több intézmény emlékezett meg alapítója illetve névadója halálának századik évfordulójáról: a Fővárosi Állat és Növénykert tudományos ülészakkkal, a Néprajzi Múzeum emlékkiállításal, a győri Xántus János Múzeum munkásságát áttekintő kiállítással és emléküléssel. Az ünneplés a romantika korának egyik kivételes személyiségét idézte fel az érdeklődők számára. A szabadságharc önkéntes honvédtisztjéből az amerikai emigrációban tudóssá lett, fáradhatatlan energiájú természetbúvár és etnológus rendhagyó, de a maga korában nem egyedülálló életpályáját, a nemzeti kultúráért végzett áldozatos, pártját ritkító munkásságát. Az évforduló okán arról az útról adunk rövid áttekintést, ami a világ szinte minden szegletét érintette, hogy az így szerzett sokrétű tapasztalat a hazai művelődést elősegítő intézmények szervezésében kamatozzon.

1825. október 5-én született a Somogy megyei Csokonyán, a Széchényi család birtokán. Édesapja az uradalom jogtanácsosa, egyben Széchényi Ferenc, majd Széchényi István magántitkára. Fiát is jogi pályára küldte. Ő 1845-ben szerzett képesítést a pécsi akadémián, ezt követően Kaposváron egy évig segédjegyzőként működött. 1846-ban Pesten ügyvédgyakornok, miközben nagy hatással volt rá a reformkor eszmevilága. 1847-ben Kaposváron ügyvédi irodát nyitott, ám Jellasics betörésekor, 1848. márciusában nemzetőrnek állt, s részt vett a pákozdi csatában. Több harcban tüntette ki magát, hadnagyi rangra emelték, megsebesült, majd osztrák fogságba esett. A világosi fegyverletétel után besorozták az osztrák hadseregbe, ahonnan kalandos módon megszökött és 1850. novemberében már Londonban volt. Itt ízelte meg az emigráció keserű kenyerét: nehezen viselte arisztokrata és nagypolgári sorstársai lekezelését, emiatt többek között összekülönbözött Pulszky Ferencsel is. Végül a londoni kegyelemkenyeret felcserélte Amerikára.

1852. júniusában New Yorkban kezdte meg csaknem évtizedes amerikai önkéntes száműzetését. Eleinte alkalmi munkából tartotta fenn magát, majd nyugat felé vette útját: Kansasban a vasúttársaság szolgálatában, majd a Mississipi torkolatánál, New

Orleansban próbált szerencsét, kevés eredménnyel. Innen a californiai mai Davis City helyén ez időben létesült Új-Buda nevű telep magyar kolóniájába kísérelt meg beilleszkedni alapító telepesként, azonban jogvitába kerül Madarász Lászlóval és egy esztendei elfecsérelt idő után nem marad más választása, mint, hogy 1855. szeptemberében önkéntes zsoldosként belépjen az amerikai hadseregbe, öt évnyi szolgálatra kötelezve magát. Jellemző büszkeségére, hogy álnéven, közlegényként kezdte meg szolgálatát katonai állomáshelyén, a kansasi Fort Riley erődben. A zord katonaeletet sajátos kedvteléssel enyhíti: megfigyeléseket végez a vidék élővilágáról, állat- és rovarpreparátumokat készít gyűjteménye számára. Ez a különös szabadidős tevékenység hozta meg élete nagy fordulatát. Az erőd orvosa, aki szintén természetbúvár, maga mellé vette, és tömegével küldték a különböző amerikai intézetekbe a legkülönbözőbb állattani, közzetani stb. mintákat. Az első elismerés hamarosan jelentkezett. Elsőként a Philadelphiai Természettudományos Akadémia választotta tagjai sorába. Mind több neves tudóssal került kapcsolatba. Elismert kutatóként egy évvel előbb leszerelték a katonaságtól, és azonnal megbízást kapott tengerkutató intézet felállítására és vezetésére a Csendes-óceániai Szent Lukács fokon. A műszeres mérések mellett a környék állat- és növényvilágát tanulmányozta. Időközben a Magyar Nemzeti Múzeumnak is küldött preparátumokat, madár- és rovarani feljegyzéseket, gyűjtéseket, aminek alapján 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta.

A politikai helyzet enyhülése lehetővé tette, hogy 1861. novemberében hazajöjjen. Győrbe került, ahol néhány évvel korábban édesanyja és húga is megtelepedett. Előadásokat tartott, publikált, de állást nem kapott. 1862 elején tartotta meg akadémiai székfoglalóját a tenger természetrajzáról, majd a Természettudományi Társaságban terjesztette elő tervét a pesti állatkert felállítására. Megélhetési gondjai miatt visszatért az Egyesült Államokba, ahol hamarosan, 1862. novemberében kinevezték az Államok mexikói konzuljának, mely állásából azonban fél év után felmentették egyéni gondolkodásmódja, indián-barátsága miatt. A polgárháborús időben busás jövedelmű hajóbiztosítási ügynök lett, és ismét foglalkozott a hazatérés gondolatával. Amikor híret vette, hogy az állatkert ügye a megvalósulás felé halad, végleg búcsút vett Amerikától. 1864. nyarán ismét Győrött találjuk, majd végigjárta Erdélyt, s nagy energiával szervezte az állatkertet.

1866. augusztus 9-én megvalósult régi álma, megnyílt a Pesti Állatkert, melynek ő lett az első igazgatója. Két esztendő után azonban váratlanul lemondott a tisztségről és csatlakozott az ekkor induló kelet-ázsiai expedícióhoz. Eötvös József természettudományi és néprajzi gyűjtéssel bízta meg, meglehetősen szabad kezét adva neki. Ceylon szigetén hónapokig tanulmányozta a szingalézok kultúráját, az expedícióval eljutott Kínába és Japánba, majd függetlenül magát Borneóban, a fejedelmek földjén végzett hosszas kutatómunkát, végül 1870. nyarán Jáva szigetén töltött 3 hónapot.

1871-ben tért haza impozáns méretű, 165 ezer darabot meghaladó anyagával, melyből a néprajzi tárgyak száma több mint két és félezer. A gyűjtemény láttán fellelkesült Jókai Mór a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának mielőbbi felállítását szorgalmazta. A néprajzi tárgyakból rendezett kiállítás osztatlan sikere végre meghozta számára az egzisztenciális biztonságot: 1872. március 5-én kinevezték a Néprajzi Tár őrévé, – ez a dátum egyben a Néprajzi Múzeum születésnapja. A honvédtisztból és természetbúvárból lett néprajzkutató nagy érdeme, hogy figyelmét azonnal a magyarországi népi kultúra felé fordította, és az 1873. évi bécsi világkiállításra „magyar ethnographiai gyűjtemény” felállítását határozta el. Régi barátjával és szakmai segítőtársával, Römer Flóriással az egész ország területét bejárta, 2500 szebbnél-szebb népművészeti alkotást, kézműipari terméket gyűjtöttek össze, újabb sikeres kiállítással kápráztatva el a nemzeti felbuzdulásra fogékony fővárosi polgárságot. (Az 1874-ben megalakult Iparművészeti Múzeum ennek és borneói gyűjtésének java részéből alapozta meg gyűjteményét.)

Miközben a jó barát, Römer Flóris által vezetett Iparművészeti Múzeum Üllői úti épületében mindinkább felvirágozott, Xántus János Néprajzi Tára a Nemzeti Múzeum egyik folyosóján rostokoló ládahalmaiból állt, melyet sem kicsomagolni, sem fejleszteni nem lehetett, mert másfél évtizedig egy fillér támogatást sem kapott tárgyvásárlásra. Ez időben régi ellenlábasa, Pulszky Ferenc a múzeum igazgatója. Lényeges fordulatot 1887-től a bécsi etnológusok szakmai elismerése, majd pedig az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság múzeumszervező bizottságának ténykedése hozott: Pulszky felismerte, hogy új tudományok születtek. A rendszeres ellátmányon kívül 1892-ben lehetőséget adott a gyűjtemény külön épületbe költöztetésére, 1893-ban pedig Xántus János igazgatói kinevezést kapott a Néprajzi Tár élére.

Ez időben a szakmai elismerés is jelentkezett: 1890-ben a Földrajzi Társaság alelnökéül, 1892-ben pedig a Néprajzi Társaság alelnökéül választották meg. A múzeumban pedig rendkívül agilis és alaposan felkészült munkatársat kapott Jankó János személyében, aki átvette tőle a millenniumi előkészületek irányítását. Xántus terve szerint minden vármegye saját néprajzi anyagot (lakáskultúrát és viseletet) gyűjtene össze, és ebből rendezhetnék meg a millenniumra megépülő Néprajzi Múzeum első nagyszabású kiállítását. Elképzelése lényegesen más formában, a millenniumi Néprajzi Falu, a világon másodikként megépült szabadterei múzeum képében valósult meg. (Emiatt az általa vágyott múzeumépület a mai napig sem realizálódott.)

Xántus János 1894. december 13-án halt meg, sírját a Kerepesi úti temetőben Deák Ferencével szemben jelölték ki. Nemzeti díszpompával temették el. Rendkívüli ember rendhagyó életpályája zárult le, aki páratlan gyűjtőszennvedéllyel csak a magyarországi múzeumokat 172 ezer néprajzi és természettudományi tárggyal gyarapította. Neve és munkássága – nem rendhagyó módon – külföldön mindmáig ismertebb és elismertebb, mint hazánkban. Okkal zárja Sándor István Xántus Jánosról szóló gondos alaposágú életrajzi könyvét a következő mondattal: „Nagyon mély sírt ásunk mi néha nagy halottainknak”.

Selmeczi Kovács Attila

HÍREK

Városi múzeuma lesz Ózdnak.

A magyar ipari múzeumok hálózatának tizenötödik múzeumaként nyitották meg Ózdon 1975-ben a Kohászati Gyártörténeti Múzeumot, amelynek létrehozásával kívántak emléket állítani a kohász szakma 130 éves múltjának. A közelmúltban a helyi önkormányzat az Ózdi Kohászati Üzemektől megvásárolta az intézményt, amely egykor a Gyári Általános Iskola volt. Az új „gazda” helytörténeti gyűjteményt is kialakít majd az épületben. Ezáltal közkincsé teszik a Bükk Művelődési Ház Lajos Árpád Honismereti Körének tagjai által gyűjtött értékes dokumentumokat, tárgyakat is, amelyek évtizedek óta porosodnak a raktárban. Ide kerül majd át a Szentsimonban lévő pedagógiai gyűjtemény is. A városi múzeum átadására 1994-ben sor került.

Kerekgyártó Mihály